

3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.5945.0>. – 16.04.2011.

4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

5. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>.

6. Управління ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах. – Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 283 с.

7. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]: офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

8. ПАТ КБ «ПриватБанк»: [Електронний ресурс]: офіційний сайт. – Режим доступу : <http://privatbank.ua>.

9. Кредитний ризик комерційного банку: [Навч. посіб.] / В.В.Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко; За ред. В.В. Вітлінського. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. - 251 с.

10. Управління кредитним ризиком в банку: [монографія] / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. - Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. - 86 с.

Стаття надійшла: 20.04.2017 р.

Рецензент: д.держ.упр. Маліков В.В.

Рецензент: д.е.н., проф. Омельченко В.Я. (Маріупольський державний університет)

УДК 336.73

JEL Classification: N 83

ДЕВІАЦІЯ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЗА ЧАСІВ КРИЗИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Лантух І.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Анотація. У статті розглядається ціла низка зловживань у вітчизняній фінансовій сфері, котра гостро проявилася у кризові часи початку ХХ ст. На прикладі біржі, її реформування аналізується механізм банкрутства такого відомого українського підприємця і банкіра як О.К. Алчевського. Зловживання були виявлені у Харківському торговельному банку. Його крах призвів до руйнування банків, що були пов'язані із підприємствами О. Алчевського. За банками зловживання викрили і у промислових Товариствах в галузі їх кредитування. Це була девіація, що здійснювалася у різних формах: спекуляції, фальшуванні, підміні документів, невиконанні статей статутів, ігнорування законів економіки тощо.

Досліджуються причини «харківського синдрому» з боку Міністерства фінансів Росії, з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, які болюче вдарили по акціонерним промисловим Товариствам, комерційним та земельним банкам, які мали наслідки не тільки в Україні, вийшовши далеко за межі своєї території, сколихнувши біржі і фінансові установи майже усієї Російської імперії. Це має стати наочним прикладом для сучасного українського підприємництва, яке йдучи за своїми попередниками, повинно не допускати прояв деструктивної девіантної поведінки у таких масштабах і у таких формах, що було характерними для кризового періоду початку ХХ ст.

Ключові слова: фінансова сфера, біржа, цінні папери, банки, економічна девіація, дивіденди.

DEVIATION IN FINANCIAL SPHERE OF UKRAINIAN ENTREPRENEURSHIP DURING THE CRISIS AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Igor Lantukh, PhD in Economics, Associate Professor

Kharkiv National Automobile and Highway University

Summary. The article examines a number of abuses in the domestic financial sphere, which was greatly shown during the crisis at the beginning of the XX century. On the example of exchange market, its reforming, the mechanism of bankruptcy of such a famous Ukrainian businessman and banker as A.K. Alchevsky is analyzed. Abuses were discovered in the Kharkiv Commercial Bank. Its great collapse led to the ruin of banks that were connected with the enterprises of A. Alchevsky. Following the banks, abuses were also revealed in industrial societies in

the field of their crediting. It was a deviation, which was carried out in various forms: speculation, falsification, substitution of documents, non-compliance of charters, ignoring the laws of the economy and the like.

The reasons for the "Kharkiv Syndrome" of the Ministry of Finance of Russia, the congress of miners of the South of Russia, that hit hard at joint-stock industrial companies, commercial and land banks, which had consequences not only in Ukraine, having left their own territory roused exchange markets and financial establishments almost of all Russian Empire. This should be a good example for modern Ukrainian entrepreneurship, which following its predecessors, should prevent the destructive deviant behavior on this scale and in such ways, it was characteristic of the crisis period of the early XX century.

Keywords: financial sphere, exchange market, securities, banks, economic deviation, dividends.

Постановка проблеми. Підприємництво в нових умовах господарювання може проявляти і, як свідчить практика, проявляє, як функціональні так і дизфункціональні характеристики. Дизфункціональні характеристики підприємництва проявляються через девіантну поведінку. Її можна визначити, як поведінку людей, яка відхиляється від загальноприйнятих норм. Вона може набувати як конструктивних форм, так і деструктивних. Деструктивні форми (в основному - економічні відхилення) порушують функціонування соціального цілого, заважають нормальному протіканню закономірного соціально-економічного процесу. Для розуміння цього явища сьогодні у підприємстві необхідно звернутися до досвіду попередників, які у кінці XIX – початку XX ст. здійснювали модернізацію економіки, які методом проб і помилок просувалися до цивілізованого ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема девіації в підприємницькій діяльності у сучасній науковій літературі практично є «terra incognita». Розробку цієї проблеми в теоретичному плані можна сегментувати на роботи, що, з одного боку, займаються аналізом суто девіантною поведінкою, а саме праці А. Коена, Р.К. Мертона, Т. Парсонса, Н.Дж. Смелзера, Е. Дюркгейма, Т. Селліна, Пола У. Талпена, Р. Макайвера, Я.І. Гілінського і такі праці, які висвітлюють економічні відхилення у промисловому середовищі: В. Селіванова [1], Л. Косалс [2], О.Я. Ольсевич [3], О.М. Яковлева [4], О.Ю. Бандурович [5], О.В. Бондаренко [6], Б. Свенссона [7], В.Н. Кудрявцева [8].

Невирішені складові загальної проблеми. Щоб мінімізувати відтворення девіації у підприємстві на початку XXI ст., необхідно звернутися до цього явища, яке своїм корінням сягає початку XX ст., де у кризові часи вона стала тим лихом, яка занепастила діяльність і, навіть, життя не одному підприємцеві.

Формулювання цілей статті. Показати девіантні явища у фінансовій сфері українського підприємництва на прикладі 1901 р., року кризових явищ у вітчизняному економічному житті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок XX ст. в Україні – це період індустріалізації. Він співпав з економічною кризою 1900-1903 рр. Ще у 90-ті рр. XIX ст. однією із значних задач Міністерства фінансів був перегляд акціонерного законодавства [9]. Міністерство мало на увазі спростити порядок утворення акціонерних компаній і, взагалі, дати більшу свободу розвитку акціонерної форми підприємств, а отже успішному росту промисловості.

Події 1901 р. знову висунули питання про реформу акціонерного законодавства, але розгляду наради піддалися переважно питання про організацію загальних зборів акціонерів та ревізійних комісій. З 1 січня 1902 р. вводилися нові постанови, що вносили певний порядок у загальні збори акціонерів та зміну у складі ревізійної комісії та правління, на відміну діючих статутів. Першим кроком була *реформа петербурзької біржі* у 1901 р., яка мала «пуповинний зв'язок» із українським підприємництвом. Основні риси реформи полягали у наступному: по-перше, біржі була надана корпоративна організація з метою підвищення біржового складу і усунення сумнівних елементів; по-друге, реформа задалася метою створити на біржі міцну владу із середовища біржового товариства; по-третє, проведена реорганізація інституту маклерів; вони призначалися міністром фінансів із дійсних членів фондового відділення за поданням ради [10]. Головна задача нового Положення про фондовий відділ зводилася до впорядкування зовнішньої організації біржі. Так як біржа у 1901 р. була майже бездіяльна, то важко було прогнозувати функціонування реформованого фондового відділу. З часу кризи щорічно приходилося констатувати банкрутство якої-небудь великої фірми, котра стояла на чолі багатьох підприємств. Два роки потому це були ф.-Дервіз, потім С. Мамонтов, а у 1901 р. О. Алчевський, відомий український підприємець.

Діяльність останнього зосередилася у південному гірничопромисловому районі і полягало в тому, що він заснував металургійні і гірничозаводські підприємства. Спочатку він обмежував свою діяльність земельним і торгівельним банками у Харкові; потім він почав приймати участь у цукровій та вугільній справах, а з пожвавленням гірської промисловості на Півдні почав закладати металургійні заводи. Поки можна було залучатися до випуску акції та облігації, він користувався кредитом у комерційних банках. Так як спекуляція на металургійні папери підіймала у попередні роки їх ціни і залучала до них інвесторів, підприємства ці могли ще існувати, але коли почалася криза, негайно з'ясувалися усі слабкі сторони грюндерства. Заводи залишилися без достатніх коштів, кредит майже зовсім припинився, уся його «промислова будівля» зразу зруйнувалася, О. Алчевський покінчив життя самогубством, почалася ліквідація усіх його підприємств. Харківський торговельний банк був оголошений неспроможним боржником. Урядова ревізія і присяжні попечителі з'ясували, що статут банку багато разів порушувався, що сам О. Алчевський користувався особистим кредитом у 1414000 крб. і під заклад паперів своїх підприємств кредитом понад 6 млн. крб.. При складочному капіталу у 1 млн. крб.. банк кредитував одну особу у 7 ½ млн.. крб.. [10]. З'ясувалося, що початковий кредит відкривався під заставу паперів, але з часом папери видавалися О. Алчевському назад без погашення боргу і надходили у заставу від імені О. Алчевського у інші банки. Банк здійснював пере заклад паперів всупереч статуту банку тощо.

Крах Харківського торговельного банку був поштовхом до подальшого руйнування банків, що були пов'язані з підприємствами О. Алчевського. Перш за все постраждав Катеринославський комерційний банк, на чолі котрого стояв один із діячів харківського банку. Ревізія розкрила картину самих витончених зловживань. Точно також постраждало і 2-ге харківське Товариство взаємного кредиту, головним чином по рахункам О. Алчевського і членів правління Товариства. Збиток нараховував біля 600000 крб. Результатом викриття і тут було самогубство одного із діячів Товариства.

Слідом за банками почали викриватися зловживання у Донецько-Юр'євському, Нікополь-Маріупольському металургійних Товариствах і в Олексіївському гірничопромисловому Товаристві. Для підтримки останнього прийшлося звернутися за кредитом Державного банку; Товариство скористалося позикою у Харківському земельному банку у сумі 1 ½ млн.. крб., але із свого боку відкрило кредит Донецько-Юр'євському Товариству у 3328540 крб., переєструвало векселя останнього у різних банках. У Донецько-Юр'євському Товаристві, по справам котрого була призначена адміністрація, актив Товариства, що був оцінений правлінням майже у 22 млн. крб., прийнятий по ліквідаційній розцінці у 9,1 млн. крб.. Запасний капітал Товариства був розміщений у 3333 акціях південного гірничопромислового Товариства у Харкові, а акції ці були закладені у повній своїй вартості. Борги Товариства перевищили 6 млн. крб., окрім облігаційного боргу у 4 млн. крб.. Також велика заборгованість була знайдена і у Нікополь-Маріупольському Товаристві. Головним кредитором його був С.-Петербурзький міжнародний банк, а загальна сума боргів складала понад 7 ½ млн.. крб., окрім облігаційного боргу біля 3 млн. крб.. У минулому усі вони були фаворитами петербурзької біржі, що фальшували ціни акцій і залучали до біржової гри широкий загал. У краху закладів групи О. Алчевського віддзеркалилася повна неспроможність системи, на котрій була побудована діяльність самого О. Алчевського. Саме тут відбилися недоліки грюндерства, котре беззаперечно вірило в успіх нових справ і не враховувало ані умови ринку, ані стан промисловості.

На акціях Харківського земельного банку збитки становили понад 10 млн. крб.. Донецько-Юр'євські акції ще на початку 1900 р. котувалися по 470 крб., а у 1901 р. ціна впала до 47 крб. Дуже похитнулися також справи бельгійського «*верхньодніпровського металургійного Товариства*» [10].

Негативні результати були і у *бельгійському Товаристві сумських машинобудівних майстерень*. У скрутному становищі знаходилося також *російсько-донецьке Товариство кам'яновугільної і заводської промисловості*, що отримало при основному капіталі у 4687000 крб. та облігаційному біля 5 млн. крб.. збиток біля 0,5 млн. крб. [10]. Акціонери цього Товариства (переважно бельгійці та французи) ще ні разу не отримували дивіденди. Збитком закінчився останній звітний рік і у *анонімному Товаристві одеських черепичних заводів*.

Пошук причин кризи та їх мінімізація турбував усі щаблі тогочасного суспільства. За думкою Міністерства фінансів, причини кризи «неможна відносити на рахунок скорочення урядових замовлень або зменшення казенного залізничного будівництва, тому що уряд як завжди пред'являв на виробі вітчизняної основної залізничної промисло-

вості значний попит, що перевищував понад 30 % загального виробництва» [10]. Причини ускладнень, перш за все, як вважали у міністерстві, були у самих умовах та ситуації, що склалася на вітчизняному ринку за останні роки. Напруження з особливою силою відчували, головним чином, ті підприємства, котрі створювалися поспіхом на вітчизняних теренах за останні роки, при існуванні непомірно високих цін на вироби; для них саме теперішнє зниження ціни вже не окупали витрати виробництва. Але напруження слід приписати, перш за все, надзвичайній висоті самих цих витрат і надзвичайній дорожнечі фінансування і обладнання вказаних підприємств. При поспішності будівництва підприємств витрати на спорудження були досить високими, до того ж технічні розрахунки були часто-густо невірними і, як показала практика, призводили до необхідності негайного переобладнання багатьох заводів вже у найближчий час після їх виникнення. Не завжди вистачало грошей на закінчення розпочатого будівництва приміщень, внаслідок чого приходилося звертатися до дорогого кредиту шляхом позик, добувалися також і оборотні кошти. При організації підприємств були і помилки: надзвичайно перебільшені засновниками оцінки різних їх прав, угод та майна, що передавалися заснованим акціонерним компаніям, великі переплати у посередницьких та комісійних витратах по облаштуванню підприємства. Деяка кількість організованих на півдні підприємств виникла і облаштувалася на підґрунті самої відвертої спекуляції. Можна вказати на випадки, коли не попит і не достатня наявність природних ресурсів викликали до життя відоме підприємство, а лише бажання невеликої групи осіб скористатися «гарячкою» та захоплення клієнтів і отримати засновницьке винагородження. Підприємство з мільйонними основними капіталами опинялося нерідко без оборотних коштів і заборгованістю вже при самому його виникненні. Звичайно, при такій організації життєдіяльність підприємств була сумнівною. Все це відносилось і до особливостей багатьох іноземних компаній, що були допущені у останні роки XIX ст. до діяльності у Росії. Витрати засновницькі, комісійні, переплати за придбання майна досягали тут дуже великих розмірів. І у досліджуваній період уряд давав не менше замовлень, як і в попередній час. Причому, кредитуванням надавав навіть значно більш широку підтримку підприємствам, ніж колись. Якщо ж деякі підприємства були засновані виключно у розрахунок на ще більше збільшення казенних замовлень, без усілякого узгодження з вимогами ринку, то за таку господарську непередбачливість усього міг бути відповідальним лише уряд. Ті чи інші підприємства можливо, і вимушені були скоротити своє виробництво, або навіть зовсім припинити існування, але більшість промислових підприємств могли знайти вірний шлях, який виводив їх із скрутного становища, головними причинами котрого повинні бути визнані наступні: 1) досить швидко, не відповідаючи росту попиту, розвиток деяких виробництв, що були наслідком панування у останні роки промислової «гарячки»; 2) хибність в організації і управлінні підприємств, що обумовлені були не ретельним узгодженням їх з місцевими умовами виробництва і збуту; 3) спекулятивний характер багатьох підприємств; 4) непристосованість підприємств до вимог ринку.

Міністерство фінансів також категорично висловлювалося проти домагання промисловців, котрі прагнули отримати казенні замовлення наперед на декілька років за завищеними цінами і до нормування цін з допомогою утворених при сприянні уряду синдикатів. Так як уряд «не може керуватися у своїх діях вигодами одного тільки теперішнього часу або інтересами окремих груп, - він зобов'язаний охороняти і благо майбутнього своєї країни» [10].

З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії висловив свої погляди на причини кризи. На думку з'їзду, «причини скарг залізно-гірничих заводів і власників копалин витікали з того, що посилений розвиток кам'яновугільних копалин для видобутку вугілля і залізно-гірничих заводів для виробництва металів далеко випередило запита ринків збуту, і, безумовно, з'явилось надвиробництво. Кам'яновугільні копалини були підготовлені до видобутку 1,8 млрд. пудів, видобуток же на 1902 р. визначився у 859 млн. пудів. Увесь збут обраховувався у 759 млн., тобто на 100 млн. пудів менше проти видобутку. 19 залізорудних заводів із 58 доменними печами були підготовлені до виплавки 165 млн. пудів чавуну для 1902 р., а така виплавка, у залежності від потреби ринку збуту, вирахована 88 млн. пудів, тобто на 50 % менш виробничої спроможності. Із такого стану справ витікала і уся сутність цієї кризи» [10].

Для комерційних банків 1901 р. був самим обтяжливим, такого деякі із них не переживали з часу свого існування. Чим ближче стояли банки до біржі і засновництву, тим сильнішою була криза, тим більшими були збитки, тим скрутнішим був їх стан. Осо-

бливо різко вирізнявся у цьому відношенні самий великий за розмірами капіталу і по тісному зв'язку з українськими промисловими підприємствами, з біржею і грюндерством, Петербурзький міжнародний банк, котрий стояв на чолі спекулятивного руху, що охопив біржу з 1895 р.. Банк цей фігурував у якості засновника багатьох підприємств, деякі із котрих потерпіли повне фіаско ще до закінчення будівничого періоду, інші - з великими труднощами боролися з промисловим «застоем», треті - шукали підтримку Державного банку.

Набагато гірше закінчився рік для петербурзько-азовського банку. За відсутністю прибутків збитки у розмірі 1150000 крб. були списані із запасного та резервного капіталів. Банк продав «Північному банку», що виник у 1901 р. і котрий був заснований великими іноземними банками і фірмами, своє приміщення і уступив йому свої провінційні відділення. Із петербурзьких банків тільки волзько-камський комерційний банк закінчив рік з великим прибутком і з такими ж великими дивідендами, як і в попередні роки. Проте, минулий рік був важким і для волзько-камського банку внаслідок тісних зв'язків з підприємствами О.К. Алчевського. Київський приватний банк зовсім не видав дивіденди [10].

Пригнічений стан біржі і погані умови грошового ринку не пройшли без наслідків і для земельних банків. Хоча заклади довгострокового кредиту не у такій мірі залежали від загальних умов ринку, як комерційні банки, тим не менш підвищення облікового відсотка і пов'язано з цим пониження цін на папери, котрі приносили певний, незмінний дохід сприяло негативному впливу на курс закладних листів, а з пониженням курсу паперів операції земельних банків неминуче повинні були скоротитися. До цього приєдналися і інші моменти, котрі ще більше вплинули на операції банків. Тісний зв'язок Харківського земельного банку з металургійними підприємствами, заснованими головою харківського банку О.К. Алчевським, призвів до того, що з погіршенням положення металургійних Товариств, усі підприємства, в котрих він приймав участь, опинилися одразу у положенні безвихіддя. Урядова ревізія розкрила зовсім неймовірні зловживання у земельному банку і слугувала поштовхом для цілого ряду урядових заходів у сфері земельного кредиту. Ревізія показала, що усі вільні кошти земельного банку розміщувалися у Харківському торговельному банку, справами котрого завідували ті ж особи, котрі стояли на чолі земельного банку. Запасний капітал банку опинився у закладі різних банків і у приватних осіб, а суми, отримані під заставу паперів, переведені були із земельного банку у той же торговельний банк. Рештою з'ясувалося, що заставні листи, надані до над термінованого погашення, у дійсності не знищувалися, а пускалися у обіг, закладалися у різних банках, а отримані із банків суми переводилися у торговельний банк. Таким чином, не тільки капітали, що належали земельному банку, але і суми, котрими банк ні в якому випадку не міг користуватися, не порушуючи самих елементарних вимог, що переслідувалися карним кодексом, віддавалися у розпорядження торговельного банку. Банк цей задіяв усі свої капітали на підтримання підприємств, заснованих О.К. Алчевським, приймав у заставу їх акції, відкривав їм широкий кредит у інших формах, взагалі задіяв усі свої ресурси виключно на підтримання його підприємств. К часу ревізії сталося, що Харківський торговельний банк заборгував земельному банку на суму біля 5 ½ млн. крб., а так як справи торговельного банку сильно похитнулися, то земельному банку прийшлося терпіти збиток, розмір котрого приблизно складав 3 млн. крб..

Таким чином, з'ясувалося, що інтереси земельного банку привносилися у жертву інтересам його керівників, до збитку для останніх акціонерів, а капітали його, не говорячи вже про тих, котрі отримали злочинним шляхом, надходили через посередництво комерційного банку на заснування усілякого роду промислових справ. Це показало, поперше, що у статутах банків є великі проблеми, котрі дають можливість вживати капітали земельних банків на зовсім відсторонені від земельного кредиту справи. По-друге, ревізія показала, що при діючому порядку випуску в обіг та витягнення із нього закладних паперів не існує ніяких гарантій у тому, що папери, котрі необхідно знищити, не будуть вдруге запущені в обіг. По-третє, інцидент з Харківським земельним банком дійсно показав, що статті статуту земельних банків, котрі регламентували спосіб розміщення запасного капіталу, вкрай недостатні і вимагають змін у сенсі зберігання його у Державному банку.

Нарешті, ревізія розкрила цілий ряд зловживань у способі складання звіту, у визначенні чистого прибутку і дивіденду. Бажаючи зберегти великий розмір дивіденду, банк не списував збитків, переносив їх із року в рік; не показував у своїх балансах

майно, котре надійшло у його власність, а такого майна к 1 вересню 1901 р. опинилося 161 міського і 11 земельного, на котрих нараховувався борг у 2403647 крб.; не списував збитків по реалізації закладних паперів, а таких було на 594463 крб. Отже, у земельному банку, котрий вважався одним із самих міцних підприємств, царював повний хаос, допускалися великі зловживання, причому протягом цілого ряду років.

З рештою виникає питання, чи не відбувалося чогось подібного і у інших земельних банків? Паніка, котра була спровокована інцидентом з Харківським земельним банком, віддзеркалилася досить несприятливо на усіх земельних банках і викликала загальну недовіру до закладів, котрі до цього часу вважалися самими міцними. Акції Харківського банку, котрі котирувалися на початку 1901 р. біля 440 крб., зразу стали падати і знизилися до 125 крб. Безпосереднім результатом харківської кризи було призначення уповноваженого Міністерства фінансів у Харківський банк з широкими повноваженнями. Це було мотивовано тим, що для врегулювання справ банку і надання йому засобів, необхідних для викупу запасного капіталу і представлених у надтермінове погашення паперів, а також для оплати поточного термінованого купона, банку був відкритий кредит у Державному банку до 6 млн. крб.. Такий спосіб з часом був поширений на усі акціонерні земельні банки. Уповноваженим Міністерством фінансів особам було надано право призупиняти дію установ, що порушували статут.

Висновок. Проведений аналіз фінансової сфери українського підприємництва усього за один кризовий 1901 рік, показав, що відхилення від норми, що носило деструктивний характер, було притаманне майже усім сегментам сфери, яка жила українського підприємця. Девіація здійснювалася у різних формах: спекуляції, фальшуванні, підміні документів, невиконанні статей статутів, ігнорування законів економіки тощо. Все це болоче віддзеркалилося на фінансовій сфері і породило так званий «харківський синдром», що було пов'язано з харківським підприємцем О. Алчевським. Він торкнувся не лише банківської сфери, але і сфери виробничої, вийшовши далеко за межі своєї території, сколихнувши біржі і фінансові установи майже усієї Російської імперії. Це має стати наочним прикладом для сучасного українського підприємництва, яке йдучи за своїми попередниками, повинно не допускати прояв деструктивної девіантної поведінки у таких масштабах і у таких формах, що було характерними для кризового періоду початку ХХ ст.

Перелік посилань:

1. *Закон і підприємець: Проблеми систематизації законодавства України про підприємництво / ред.: В.М. Селіванов; Ін-т приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. - К., 1998. - 85 с.*
2. *Косалс Л. Теневая экономика как особенность российского капитализма // Л. Косалс. // Вопросы экономики. - 1998, № 10. - С. 76-77.*
3. *Ольсевич Ю.Я. К проблеме общественных деформаций / Ю.Я. Ольсевич // Экономические науки. - 1992, № 1. - С. 66-74.*
4. *Яковлев А. М. Социология экономической преступности / А.М. Яковлев. - М.: Наука, 1988. - 256 с.*
5. *Бандурович О.Ю. Реализация предпринимательской активности в форме девииции (социологический аспект): автореферат / О.Ю. Бандурович. - К., 1997. - 24 с.*
6. *Бондаренко О.В. Українська національна економічна ментальність і «дух капіталізму» / О.В. Бондаренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. - 2009. - Вип. 37. - С. 167-179.*
7. *Свенссон Б. Экономическая преступность / Б. Свенссон. - М.: Прогресс, 1987. - С. 72-73.*
8. *Кудрявцев В.Н. Механизмы социальной деформации / В.Н. Кудрявцев // Вопросы философии. - 1989, № 11. - С.3-13.*
9. *Акционерное законодательство и акционерное предприятие // Новости и биржевая газета. - 1897, 22 мая. - № 139.*
10. *Народное хозяйство и финансы // Русские ведомости. - 1902, 1 января. - № 1.*

Стаття надійшла: 10.04.2017 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.

Рецензент: д.е.н., проф. Іванілов О.С.

